

ТИПОЛОГІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У ТЕКСТАХ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ

TYPOLOGY OF PRECEDENT PHENOMENA IN TEXTS OF FANTASY GENRE

Слободянюк К.М.,

*orcid.org/0009-0003-9951-5222**аспірант кафедри української мови**Криворізького державного педагогічного університету*

Фентезі в Україні представлене широким різноманіттям авторів та активно розвивається останніми роками, що зумовлює потребу більш детального вивчення цього жанру через призму мовознавства. Ця публікація присвячена вивченню особливостей типології прецедентних феноменів у фентезійних творах. Прецедентні феномени вивчали такі українські вчені як А. Берестова, І. Богданова, А. Петренко, М. Рослицька та Т. Соловійова, які запропонували визначення та з'ясували основні ознаки цього явища. Проте прецедентні феномени не були досліджені у жанрі фентезі.

На основі аналізу теоретичних праць, що розглядають прецедентні феномени в українськомовному дискурсі, було визначено основні класифікації прецедентних феноменів, до яких належить поділ за такими критеріями як вербальність, ступінь універсальності, ідентичність форми, тип зв'язку у тексті, джерело походження, функції та реальність – ірреальність. Шляхом аналізу жанрово-стильових ознак фентезі виявлено характерні особливості типів прецедентних феноменів у текстах цього жанру та з'ясовано, що для фентезійних текстів найбільш значущими є класифікації прецедентних феноменів за джерелами походження (серед яких найбільшого значення набувають міфологія, фольклор та релігія), за функціями та походженням з емпіричної або віртуальної реальності, що має великий вплив на особливості їх функціонування у текстах цього жанру. Встановлено, що у тексті прецедентні феномени можуть бути представлені у комплексі феноменів з одного джерела, з різних джерел або окремо від інших прецедентних феноменів. У статті також запропоновано поділ прецедентних феноменів за значущістю для фентезійного тексту на центральні та периферійні прецедентні феномени.

У цій публікації типологія прецедентних феноменів уперше була досліджена на матеріалі текстів жанру фентезі, що робить її актуальною для сучасних мовознавчих досліджень та відкриває можливості для подальших наукових розвідок.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентність, жанр, фентезі, класифікації.

Fantasy in Ukraine has been actively developing in recent years, which determines the need for a more detailed study of this genre through a linguistic perspective. This publication is devoted to the investigation of the peculiarities of the typology of precedent phenomena in fantasy literature. Precedent phenomena have been studied by Ukrainian scholars such as A. Berestova, I. Bohdanova, A. Petrenko, M. Roslytska, and T. Soloviova, who defined the phenomenon and identified its main characteristics. However, precedent phenomena have not been studied in the fantasy genre.

Based on an analysis of theoretical works that examine precedent phenomena in Ukrainian-language discourse, the main classifications of precedent phenomena were determined, which include division by verbalization, degree of universality, form identity, connection type in the text, source of origin, functions, and reality/irreality. By analyzing the genre and stylistic features of fantasy, the characteristics of precedent phenomena types in fantasy texts were revealed, and it was found that the most significant classifications of precedent phenomena in fantasy are those based on sources of origin (among which the most important are mythology, folklore, and religion), functions, and origins from empirical or virtual reality, which has a great influence on their functioning in texts of the genre. It has been established that in the text, precedent phenomena can be represented in a complex of phenomena from one source, from different sources, or separately from other precedent phenomena. The article also proposes a division of precedent phenomena according to their significance for fantasy texts into central and peripheral precedent phenomena.

This publication is the first to examine the typology of precedential phenomena in fantasy texts, making it relevant for contemporary linguistics and opening up opportunities for further research.

Key words: precedent phenomena, precedence, genre, fantasy, classifications.

Постановка проблеми. Значна популярність фентезі серед українських читачів та стрімке зростання кількості українських авторів, чий доробок містить твори у цьому жанрі, зумовлює потребу в дослідженні текстів фентезі. На тлі сучасних суспільно-політичних та культурних подій особливий інтерес для дослідників складають прецедентні феномени – ті явища культурного, політичного, наукового життя суспільства, що є загальновідомими та значущими для лінг-

вокультурної спільноти. Прецедентні феномени є невіддільною складовою жанроутворення української літератури, проте вони не мають широкого висвітлення у наукових дослідженнях, що присвячені вивченню текстів жанру фентезі.

Аналіз попередніх публікацій. Прецедентні феномени вивчали такі українські вчені як А.Берестова[2], І.Богданова[3], Ю.Великорода[4], Ж. Колоіз [5], Л. Меркотан [7], А. Петренко [9], М. Рослицька [10], Т. Соловійова [12] та ін.

Прецедентний феномен розуміють як центральний елемент когнітивної бази певної спільноти, що відтворюється у мовленні у стислій формі, зберігає інформацію про певні взірцеві факти, є відомим та значущим для членів спільноти та має високу культурну цінність [2, с. 4; 7, с. 69].

Постановка завдання. Метою статті є встановлення типів прецедентних феноменів, що функціонують у фентезійних текстах та з'ясування їхніх особливостей. Для цього необхідно проаналізувати теоретичні праці, присвячені вивченню прецедентних феноменів та особливостей жанру фентезі, а також провести жанрово-стилістичний аналіз текстів.

Виклад основного матеріалу. Науковці зробили ряд класифікацій прецедентних феноменів за такими критеріями як вербальність, ступінь універсальності, ідентичність форми, тип зв'язку у тексті, джерело походження, функції та реальність – ірреальність [2; 3; 4; 9; 10; 11; 12].

Найбільш поширеною класифікацією прецедентних феноменів є класифікація за вербальністю. Прецедентні феномени поділяють на вербальні та невербальні [2; 3; 4; 9; 12]. До вербальних прецедентних феноменів належать прецедентні імена та прецедентні вирази [2, с. 6; 4, с. 26; 9, с. 55; 12, с. 111]. До невербальних прецедентних феноменів науковці відносять прецедентні тексти, ситуації, особистості й артефакти [7, с. 94–96; 9, с. 71; 12, с. 111–112]. Такі прецедентні феномени можна актуалізувати в тексті описово або за допомогою прецедентних імен та виразів.

Широко застосовуваною є класифікація прецедентних феноменів за ступенем універсальності. Дослідники виокремлюють універсально-, національно-, соціумно-, та автопрецедентні феномени [5, с. 144; 10, с. 103; 12, с. 134]. Науковці наголошують на умовності першого ступеня прецедентності, оскільки він передбачає, що прецедентний феномен відомий будь-якій середньостатистичній людині, та зазначають, що необхідними є глибинні дослідження для з'ясування, які прецедентні феномени (якщо такі існують) можна віднести до цієї категорії [4, с. 25]. Тому слідом за О. Михайловою [8] пропонуємо вивчення не універсально-прецедентних, а транснаціональних феноменів, які відомі у двох та більше національних культурах.

На наш погляд, автопрецедентні феномени, які відомі дуже обмеженому колу осіб (родина, робочий колектив тощо), можуть розкривати особистість автора. Проте з огляду на те, що твори жанру фентезі розраховані на широке коло осіб, і реципієнт не повинен мати труднощів з їх декодуванням, використання автопрецедентних

феноменів є досить обмеженим, а їх виокремлення в тексті складає труднощі для дослідника. Виявлення тих автопрецедентних феноменів, що є актуальними та значущими саме для автора певного твору жанру фентезі, потребує створення індивідуалізованого опитувальника та контакту з автором, що в контексті обширних досліджень може складати значні труднощі для науковця та не принести задовільного результату.

Класифікація за ідентичністю форми стосується лише вербальних феноменів – прецедентних імен та виразів, – які можуть бути формально тотожними або трансформованими [6, с. 370; 11, с. 198–199]. Важливою умовою є збереження впізнаваності зміненого прецедентного феномена [11, с. 198–199].

У текстах жанру фентезі прецедентні феномени можуть функціонувати окремо від інших прецедентних феноменів, у комплексі прецедентних феноменів з одного джерела й у комплексі прецедентних феноменів з різних джерел [3, с. 107]. Також розрізняємо центральні та периферійні прецедентні феномени. Перші слугують для творення художнього образу та виконують сюжетно-композиційну функцію, а другі виступають засобом прикрашання тексту, підсилення його емоційності та впливу на читача.

Одноставного підходу до класифікації прецедентних феноменів за джерелом походження нема. Вчені виокремлюють сфери-джерела за різними критеріями, які залежать від особливостей досліджуваного матеріалу та мети дослідження. Для аналізу текстів жанру фентезі ми пропонуємо таку класифікацію сфер-джерел: релігія; міфологія та фольклор; мистецтво і спорт; суспільна сфера (політика та історія: сучасні та історичні події, явища, діячі, організації, партії, суспільні рухи тощо); наука. Особливого значення для фентезійних текстів відіграють такі джерела як міфологія, фольклор та релігія, оскільки міф та міфологічний світогляд стають основою жанру [13, с. 572].

Як і у випадку класифікації за джерелами, поділ за функціями залежить від мети та матеріалу дослідження, тому різні дослідники виокремлюють різні функції прецедентних феноменів [2, с. 14; 3, с. 109–112; 4; 7, с. 115–119; 10]. Для аналізу прецедентних феноменів у текстах жанру фентезі важливими є такі функції: інформаційна, експресивна, оцінна, сюжетно-композиційна, естетична, прагматична, ідентифікаційна та евфемістична. Сюжетно-композиційна функція проявляється на рівні творення як художнього образу та сюжету в цілому, так і окремих стилістичних засобів.

Важливим для вивчення текстів фентезі є поділ прецедентних феноменів на ті, які походять із емпіричної реальності, та ті, що є продуктом віртуальної реальності [3; 9]. До перших належать реальні події, особи, явища тощо, які існують або існували в дійсності. Прецедентні феномени віртуальної реальності походять з різних видів мистецтва (література, кіно, театр, анімація тощо), міфології чи релігії.

Взаємодія прецедентних феноменів емпіричної та віртуальної реальності з фентезійним текстом може відбуватися по-різному. Прецедентні феномени віртуальної реальності, особливо ті, що походять з таких джерел як міфологія, релігія, або інші твори жанру фентезі можуть підсилювати жанрові ознаки тексту. Такі прецедентні феномени апелюють до тих міфологічних, релігійних чи літературних персонажів, місць (чи навіть фентезійних світів), подій, традицій та обрядів, що пов'язані з магією. Використання таких прецедентних феноменів дає змогу автору підкреслити магічну та містичну атмосферу свого твору або розкрити образ персонажа, вказавши на його сильний зв'язок із надприродним.

Прецедентні феномени емпіричної реальності можуть виконувати різні функції у фентезійному тексті. Ці прецедентні феномени можуть підсилювати образ персонажа, який перемістився у фентезійний світ з міметичного (такого, що імітує емпіричну реальність), тому використання прецедентних феноменів емпіричної реальності у мовленні та мисленні таких персонажів слугує ще одним маркером їхньої неналежності до фентезійного світу, дає змогу створити реалістичного та близького читачеві персонажа, а також виступає елементом гумору в тексті, наприклад, комічних непорозумінь між персонажами через неможливість зрозуміти та декодувати прецедентний феномен. Іншою функцією прецедентних феноменів емпіричної реальності у тексті жанру фентезі є переосмислення та оцінка реальних історичних, культурних чи суспільних явищ, подій, осіб через паралелізм чи контраст.

В історичному та альтернативно-історичному фентезі прецедентні феномени емпіричної реальності відіграють особливо важливу роль. Оскільки ці підвиди фентезі базуються на певній історичній епосі чи місцевості та поєднують реальні

та вигадані події, осіб та явища [1, с. 107–108], використання прецедентних феноменів емпіричної реальності дає авторові змогу створити достовірне історичне тло, на якому розгортатимуться події твору.

Прецедентні феномени можуть ставати засобом переосмислення жанрових норм фентезі та експериментів з формою. До таких експериментів належить зокрема так зване руйнування «четвертої стіни» (з англ. «breaking the fourth wall»). Цей прийом виник у театральному мистецтві та згодом поширився на інші види мистецтва – кінематограф, літературу тощо [16]. У конвенційних творах автор створює ілюзію, що дія твору відбулась або могла би відбутися насправді, що сприяє зануренню читача у твір. Ламання «четвертої стіни» стирає цю ілюзію, нагадуючи реципієнтові, що це не реальні події, а літературний твір.

Ефекту руйнування «четвертої стіни» можна досягнути різними способами, наприклад, прямим зверненням до читача безпосередньо у тексті або у виносках. Прецедентні феномени теж здатні мати такий вплив на реципієнта. Наприклад, Стівен Кінг у серії фентезі-книг «Темна вежа» включає у текст згадки назв інших своїх книг чи згадку власного імені [15], серія книг Террі Пратчета «Дискосвіт» також ламає «четверту стіну» за допомогою прецедентних феноменів [14]. Такий прийом підсилює інтерес читача до тексту та може створювати гумористичний ефект. Щоправда у літературі, як руйнування «четвертої стіни» в цілому, так і використання для цього прецедентних феноменів трапляється нечасто.

Висновки. Українські науковці пропонують декілька класифікацій прецедентних феноменів за різними критеріями, які мають свої особливості у дослідженні текстів жанру фентезі. Особливого значення для аналізу фентезійних текстів набувають класифікації за джерелами походження, функціями та реальністю / ірреальністю. Прецедентні феномени емпіричної та віртуальної реальності по-різному взаємодіють з фентезійним текстом, підсилюючи жанрові ознаки, наближаючи його до реалізму та стаючи засобом експериментів із формою. Перспективою подальших досліджень є вивчення типології прецедентних феноменів на матеріалі українського фентезі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аністратенко А. В. Альтернативна історія як метажанр української та зарубіжної прози: компаративна генологія і поетика : монографія. НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Чернівці : [БДМУ], 2020. 547 с.
2. Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2016. 24 с.
3. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Вінниця, 2016. 191 с.
4. Великорода Ю. М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek») : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2012. 219 с.
5. Колоїз Ж. В. Проект українського словника «Словника прецедентних феноменів». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. Вип. 16. С. 139–160.
6. Максимчук В. В. Трансформація прецедентних висловлювань у сучасному футбольному дискурсі. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 367–377.
7. Меркотан Л. Й. Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2016.
8. Михайлова О. Г. Прецедентні висловлювання як мікроконтекст для античних міфотеонімів. *Studia linguistica*. Вип. 2. 2009. С. 257–263.
9. Петренко А. С. Прецедентні феномени в заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція : дис. ... канд. філол. наук : 035 Філологія. Київ, 2021. 332 с.
10. Рослицька М.В. Прецедентне ім'я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і соціопрагматичний потенціал (на матеріалі промов президентів України, Польщі та Франції кін. XX – поч. XXI ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2018. 357 с.
11. Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 197–203.
12. Соловійова Т. О. Типологія та прагматика прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр : дис. ... канд. філол. наук. 035 Філологія. Кривий Ріг, 2022. 236 с.
13. Чонка Т. Антропологічна сутність сучасної української прози (за творчістю Яни Дубинянської). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 2021. Випуск 1 (45). С. 571–576.
14. Breaking the Fourth Wall: Authors Who Speak Directly to Their Readers. Flammable Skirt. URL: <https://www.flammableskirt.com/breaking-the-fourth-wall-authors-who-speak-directly-to-their-readers/> (дата звернення: 23.05.2025).
15. Dark Tower series and the fourth wall *Spoilers through Book 6*. Форм. URL: <https://www.goodreads.com/topic/show/1933339-dark-tower-series-and-the-fourth-wall-spoilers-through-book-6> (дата звернення: 23.05.2025).
16. Fraser E. Breaking the Fourth Wall: What It Means, Why It Matters, and How to Do It. URL: <https://www.backstage.com/magazine/article/breaking-the-fourth-wall-explained-movies-tv-74915/> (дата звернення: 23.05.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025